

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การจัดทำโครงการวิจัยเรื่อง “การสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อเฝ้าระวังสังคมเป็นสุข จังหวัดเชียงใหม่” โดยเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการและวิจัยเพื่อสร้างสังคมใหม่เป็นสุข มีแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม
2. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
3. ความสำคัญของการมีส่วนร่วม
4. แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วม
5. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน
6. เทคนิค วิธีการ และการสร้างพัฒนาเครือข่าย
7. กระบวนการดำเนินการส่งเสริมเครือข่ายชุมชนเพื่อเฝ้าระวังสังคมให้เป็นสุข
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม

ในสาขาวิชาสังคมวิทยา (Sociology) มีแนวคิดและทฤษฎีจำนวนมากที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์สังคม บางทฤษฎีเติบโตและพัฒนาเป็นทฤษฎีกระแสหลัก (Main Stream Theory) ที่เป็นกรอบคิดอันทรงอิทธิพลอย่างยาวนานหลายทศวรรษ อันได้แก่ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural Functional Theory) บางทฤษฎีก่อตัวจากแนวคิดที่ตรงกันข้ามกับทฤษฎีอื่น เช่น ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) บางทฤษฎีเกิดจากความพยายามในการเติมเต็มช่องว่างของทฤษฎีอื่น เช่น ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) และทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) บางทฤษฎีเติบโตจากการวิพากษ์ (Critique) ทฤษฎีกระแสหลัก ทำให้เกิดเป็นทฤษฎีทางเลือก (Alternative Theory) เช่น ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) และกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theories) เป็นต้นว่า แนวคิดอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (Culture Industry) ของสำนักแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School) แนวคิดหลัง โครงสร้าง

นิยม (Post-Structuralism) โดยการนำของ Roland Barthes ปรัชญาการรื้อสร้าง (Deconstruction) ของ Jacques Derrida ตลอดจนแนวคิดของกลุ่มปัญญาชนแนวหลังทันสมัย (Postmodern) ที่ปฏิเสธการครอบงำของแนวคิดหลัก เช่น การปฏิเสธแนวคิดแบบทวิลักษณ์ (Anti-Dualism) ของ Michel Foucault หรือการเรียกร้องให้ใช้วาทกรรมเล็ก (Little Narrative) เป็นยุทธวิธีตอบโต้วาทกรรมหลัก (Grand Narrative) ที่ครอบงำสังคม ของ Jean Francois Lyotard และการวิพากษ์สื่อในฐานะผู้สร้างภาพเสมือนจริง (Simulacra) ที่เหมือนจริงมาก (Hyper Reality) ของ Jean Baudrillard หรือแม้แต่การสร้างตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างโครงสร้าง (Structure) กับผู้กระทำการ (Agency) โดยแนวคิด Structuration Theory ของ Anthony Giddens ขณะเดียวกันก็มีนักทฤษฎีที่ตอบโต้แนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ว่าเราสามารถสร้างทฤษฎีสากลเกี่ยวกับโลกทางสังคมได้ ช่วยให้เราสามารถกำหนดรูปแบบของโลกได้มากและดีขึ้น เช่น Jurgen Habermas ที่นำเสนอแนวคิดประชาธิปไตยและพื้นที่สาธารณะ (Democracy and the Public Sphere), Ulrich Beck ที่เสนอแนวคิดสังคมแห่งความเสี่ยง (Risk Society), Manuel Castell กับแนวคิดเศรษฐกิจเครือข่าย (Network Economy) รวมไปถึง Anthony Giddens กับแนวคิดการใคร่ครวญ/สะท้อนคิดทางสังคม (Social Reflexivity) เพื่อนำไปใช้ในวิถีชีวิตของเรา

สาเหตุที่ทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่มีความหลากหลายดังกล่าว อาจเป็นผลมาจากความแตกต่างกันของฐานคติ (Assumption) และบริบท (Context) แนวโน้มของการก่อกำเนิดแนวคิดทฤษฎีนั้นๆ รวมไปถึงการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงของบรรดาทฤษฎี ล้วนแต่เกิดจากวิวัฒนาการทางความคิดที่แสดงบทบาทออกมาในหลายรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถกเถียง (Argument) และแสดงข้อโต้แย้ง (Debate) ในจุดยืนของตนต่อทฤษฎีอื่น รวมถึงความพยายามในการเติมเต็ม (Fill-Full) ช่องว่างหรือจุดอ่อนของทฤษฎีอื่นๆ ซึ่งบางคนอาจมองว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายในแวดวงสังคมวิทยา แต่ผู้เขียนกลับหาคิดเช่นนั้นไม่ เพราะผู้เขียนคิดว่าการถกเถียง หรือโต้แย้งต่างๆ บนพื้นฐานของหลักเหตุผล และการถ่วงน้ำหนักความคิดด้วยความคิดใหม่ที่ดีกว่า ย่อมเป็นหนทางสร้างสรรค์สังคมให้เจริญงอกงามมากยิ่งขึ้น ดังเช่นตัวอย่างของการก่อร่างสร้างตัวตนของแนวคิดทางสังคมวิทยาหนึ่ง ซึ่งเป็นแนวคิดที่ช่วยเติมเต็มแนวคิดและทฤษฎีเดิมให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นั่นคือ แนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network)

เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การสร้างเครือข่ายนั้นอาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้งและแนวนอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานภาพและฐานะของคนในเครือข่ายนั้นๆ เครือข่ายแบบแนวตั้ง คนในเครือข่ายจะเรียงลำดับจากสูงไปหาต่ำ ฝ่ายที่อยู่ในระดับสูงจะมีฐานะอุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ส่วนเครือข่ายแบบแนวนอนสถานภาพและฐานะของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายนั้น มีความ

เสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สิน บริการ หรือแม้แต่ความรู้ มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลางคอยประสานงาน แต่ในกรณีที่มีความซับซ้อนหรือมีสมาชิก ในเครือข่ายหลายกลุ่มอาจมีแม่ข่ายเป็นตัวกลางในการประสานงานต่างๆ

สุเทพ สุนทรเกสัช (2540: 16) อธิบายว่าเครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้านความสัมพันธ์ขอ'สมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่กัน ในด้านเนื้อหาความเข้มข้นสนองถึงต่างให้แกกันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากขึ้นน้อยต่างกันและมีลักษณะการทอดต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆที่เกิดจากความจงใจแต่มีข้อจำกัดว่าแนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่างๆที่มีพรมแดนชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกัน และส่งผลให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน

พิมพ์วิทย์ ปริดาสวัสดิ์ (2536: 346 - 347) กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่าหมายถึง สายสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆอีกหลายคนในสังคม โดยต้องปฏิบัติตามพันธกิจ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเครื่องใช้ไม่สอย การบริการระหว่างบุคคลทั้งที่เป็นกลุ่มไม่เป็นทางการ องค์การทาง สังคมต่างๆเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อกิจกรรมของบุคคลอื่นๆ เช่นกัน

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2545: 9) ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายว่า คือ การที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เพียงการรวมกลุ่มเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีการปัจจัยอีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจที่จะประสานงานกัน ข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น

นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับขั้นตอนของการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่ายเพราะจะสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะร่วมมือกันของเครือข่าย ส่วนหลักปฏิบัติในการสร้างเครือข่ายได้แก่

1. ระบุมุมหรือบุคคล ที่สามารถทำหน้าที่กระตุ้นหรือทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้
2. การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะในการสานประโยชน์ ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน

3. ในการพัฒนา การปฏิบัติและติดตามผลของกิจกรรม หรือโครงการต่างๆของเครือข่ายจะต้องมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิด ระหว่างสมาชิกเครือข่ายผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ให้ทุน
4. จำเป็นต้องมีความสนใจร่วมกัน วัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกัน และมีวิธีการทำงานที่จะอำนวยให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

Martin Kilduff และ Wenpin Tsai (2003: 36-37) ได้จำแนกกลุ่มงานวิจัยที่ใช้แนวคิดและทฤษฎีซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเครือข่ายทางสังคม เป็นพื้นฐานในการศึกษาวิจัย ซึ่งพบว่าสามารถจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีนำเข้า (Import Theories) เป็นทฤษฎีที่หยิบยืมมาจากศาสตร์สาขาอื่น เช่น คณิตศาสตร์ และจิตวิทยาสังคม ทฤษฎีที่นำมาจากคณิตศาสตร์ คือ ทฤษฎีกราฟ (Graph theory) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการวิจัยในด้านนี้อย่างต่อเนื่อง ส่วนทฤษฎีที่นำมาจากศาสตร์สาขาจิตวิทยาสังคม ได้แก่ ทฤษฎีสมดุล (Balance Theory) และทฤษฎีการเปรียบเทียบทางสังคม (Social Comparison Theory) โดยทฤษฎีเหล่านี้ต่างมีคุณูปการต่อการกระบวนการศึกษาเครือข่ายทางสังคม ในกลุ่มสังคมในรูปแบบขององค์กรต่างๆ

2. กลุ่มงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีเติบโตจากภายใน (Home-grown Theories) สามารถแบ่งได้เป็น 2 ทฤษฎีหลัก ได้แก่

- (1) ทฤษฎี Heterophily Theory ซึ่งกล่าวถึงแนวคิดด้านจุดแข็งของการเกาะเกี่ยวกันอย่างหลวมๆ (The Strength of Weak Ties) และหลุมของโครงสร้าง (Structure Hole)

- (2) ทฤษฎีบทบาทเชิงโครงสร้าง (Structural Role Theory) ซึ่งกล่าวถึงแนวคิดด้านความเท่าเทียมกันทางโครงสร้าง ความเหนียวแน่นในโครงสร้าง และความเท่าเทียมกันในบทบาท ซึ่งจะสามารถศึกษาให้รู้ได้ว่าผู้แสดง (Actors) ในเครือข่ายมีอิทธิพลต่อทัศนคติและพฤติกรรมของคนอื่นอย่างไร

3. กลุ่มงานวิจัยที่ส่งออก (Exportation) ได้แก่ แนวคิด เรื่อง เครือข่าย (Network) ที่เป็นผลผลิตที่สร้างผลประโยชน์ทางความรู้ให้แก่กลุ่มทฤษฎีองค์กร โดยใช้ทฤษฎีองค์กร (Organization Theories) ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์การภายใต้มุมมองของเครือข่ายทางสังคม และมีการศึกษาค้นคว้าทั่วไปเพื่อให้เห็นศักยภาพของความสัมพันธ์อย่างสำคัญระหว่างทฤษฎีองค์กรและแนวคิดด้านเครือข่ายทางสังคม ซึ่งในภาคธุรกิจได้นำมาใช้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรในเครือข่าย และการสร้างอำนาจการต่อรองให้แก่องค์กรของตน เพื่อสามารถดำเนินธุรกิจอยู่ให้ได้ท่ามกลางการแข่งขันที่สูงมากในปัจจุบัน

จะเห็นว่ากลุ่มงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีทั้งสามกลุ่มดังกล่าว เป็นความพยายามที่จะอธิบายว่าพื้นฐานทางทฤษฎีเหล่านั้น สามารถอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และระหว่าง องค์การว่ามีลักษณะอย่างไร เช่น ในขณะที่ทฤษฎีนำเข้า (Import Theories) จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ (Relation) หรือปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ในระดับจุลภาค (Micro Level) ของปัจเจกบุคคลเป็นหลักนั้น ทฤษฎีที่เติบโตขึ้นจากภายใน (Home-grown Theories) กลับมุ่งเน้นที่จะดำเนินการในงานวิจัยทั้งระดับจุลภาคและมหภาค (Macro Level)

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายจัดเป็นแนวคิดที่สำคัญและถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่าย เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการ หรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ได้ จากแนวคิดและความหมายของเครือข่ายทางสังคมของนักวิชาการหลากหลาย สามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายสังคมหมายถึงความสัมพันธ์ของบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในลักษณะความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลาย มีการแลกเปลี่ยน รวมตัวขององค์กรในชุมชนต่างๆ โดยมีความเท่าเทียมกัน เป็นการจัดการที่เกิดจากการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างๆ เป็นการรวมกันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เกิดความร่วมมือและความขัดแย้งกัน ก่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างๆ ให้เกิดความเหมาะสมในสังคม ซึ่งแนวคิดเครือข่ายทางสังคมเป็นแนวคิดที่จะช่วยในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองในการจัดการ หรือเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ในการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายนั้น ควรรู้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับด้วย ประโยชน์อย่างแรกที่จะได้ คือ แทนที่จะต้องทำงานคนเดียวหรือกลุ่มย่อยๆ ก็ให้มาทำงานร่วมกลุ่ม มาร่วมกันกำหนดประเด็นสำคัญทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค หรือระดับชาติ ซึ่งอาจจะมาจากการประชุมเครือข่าย ประโยชน์อย่างหนึ่งก็คือ การได้รับข้อมูลใหม่ ความรู้ใหม่ ทำให้เกิดความเข้าใจ รวมทั้งความเชื่อถือซึ่งกันและกันมากขึ้น

2. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชน มีคำศัพท์ที่ใช้ในภาษาอังกฤษในเชิงวิชาการหลายคำที่ใช้สื่อความหมายทำนองเดียวกัน ได้แก่ People's Participation, Citizen Involvement, Popular Participation, Grass-Roots Participation เป็นต้น

ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไชนะ (2534 : 76) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผล เป็นกระบวนการที่กลุ่มเป้าหมายได้รับ

โอกาสและใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แก้ไขปัญหาความต้องการของตนโดยการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

เจริญ ภัทระ (2540 : 1-3) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าหมายถึง ความพร้อมและโอกาสที่ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายประชาชน ยอมรับผิชอบและกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันและยังได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในทฤษฎะที่แตกต่างกันอีก 4 ความหมาย คือ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่กลุ่มประชาชนหรือขบวนการของประชาชน ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้ที่อยู่ในวงนอกระบบราชการ ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่
2. การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนหรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนเอง ในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม และในการมีส่วนร่วม ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง
3. การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ไขปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้และความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง
4. การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาส และได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่มีแสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญและแสดงถึงวิธีแก้ปัญหา และลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

บลาวน์ และ โมเบริก (1993: 68 อ้างใน ประภาพร ศรีสถิตธรรม, 2543: 16) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการซึ่งบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน ในการตัดสินใจที่จะส่งผลกระทบต่อพวกเขาในอนาคต ซึ่งอาจจะถูกกำหนดขึ้นมาอย่างเป็นทางการหรือได้รับการสนับสนุนอย่างไม่เป็นทางการก็ได้ และจากการสำรวจพบว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วมจากทั่วโลก นั้นมี 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การทราบถึงผลงานการดำเนินการ

3. การมีส่วนร่วมรับผิดชอบในข่าวสารเกี่ยวกับการจัดการ เพื่อใช้ในการตัดสินใจ
4. มีการรับรองสิทธิส่วนบุคคล
5. มีอิสระในการโต้แย้ง
6. มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย

3. ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมสามารถสร้างความยอมรับในคุณค่าและวัฒนธรรมในชุมชนและสามารถเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานที่ไม่พึงปรารถนาของชุมชนได้ เป็นวิธีการที่สามารถสร้างประสบการณ์ต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เป็นการระดมพลังความคิด พลังกาย กำลังใจและทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ออกมาใช้โดยพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรที่ซับซ้อนจากภายนอกให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้ ยังสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่มีการกระจายอำนาจพร้อมทั้งบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นให้มากที่สุด โดยสอดคล้องกับปรัชญาสังคมและการเมืองที่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย การพัฒนา และมีโอกาสเข้ามำกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง และการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้เอง เป็นหัวใจสำคัญของงานพัฒนา การพัฒนาใด ๆ ก็ตามถ้าขาดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว กิจกรรมหรือโครงการนั้น ๆ ไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อนงค์ พัฒนจักร (2535: 41) ได้กล่าวถึงสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นควรมีสาระสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. การให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนเป็นผู้นำความรู้และข้อมูลต่าง ๆ สื่อระหว่างกันเป็นการลดช่องว่างของการสื่อความเข้าใจและความร่วมมือ ตลอดจนช่วยให้ประชาชนสามารถเลียนแบบ ดัดแปลง หรือสร้างสรรค์ในการพัฒนาตนเอง
2. ช่วยจัดโครงการพัฒนา เพื่อให้เป็นแบบจำลองและแบบฝึกหัดแก่ประชาชนในท้องถิ่นและเป็นการช่วยยกระดับมาตรฐานการใช้ชีวิตของชาวชนบทให้มองเห็นถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมให้ดีที่สุด
3. การปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมของประชาชนให้สอดคล้องกับการทำงานร่วมกันในรูปแบบและวิธีการที่มีกฎเกณฑ์ มีระบบ และมีความซับซ้อน

นอกจากนี้ ยังได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมเชิงชั้น (Active) หมายถึง การเข้าร่วมตั้งแต่การเริ่มและติดตามในกระบวนการ การกำหนดความต้องการแผนงาน ตลอดจนการเข้าร่วมในกิจกรรมการดำเนินงานและความสนใจในผลงานการพัฒนา
2. การมีส่วนร่วมแบบไม่เชิงชั้น (Passive) หมายถึง การเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมโดยไม่ให้ความสำคัญของการกำหนดแผนงานและนโยบาย ตลอดจนไม่ให้ความสนใจในผลการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมแบบเฉื่อยชา (Insert) หมายถึง การเข้าร่วมโดยการถูกชักจูง จ้างยอมหรือถูกบังคับบัญชา โดยสภาพแวดล้อมบุคคล ซึ่งการเข้ามีส่วนร่วมประเภทนี้จะแปรเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

4. แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วม

สมนึก ปัญญาสิงห์ (2532: 32) ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมว่า

1. ต้องยึดหลักปัญหาและความต้องการของประชาชนซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรมหากกิจกรรมนั้นเป็นเรื่องใหม่ที่ต้องใช้เวลากระตุ้น เร่งเร้าสร้างความสนใจ จนเป็นที่ยอมรับต่อกิจกรรมนั้น
2. กิจกรรมต้องดำเนินการตามลักษณะ กลุ่ม เพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิก ปลุกฝังทัศนคติและพฤติกรรมที่เห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าการเห็นแก่ตัว
3. แนวทางการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถที่หลีกเลี่ยงการพึ่งพาจากภายนอกให้มากที่สุด โดยเฉพาะในขั้นการเริ่มต้น ต้องทำให้ประชาชนรู้สึกแสดงความเป็นเจ้าของกิจกรรมนั้น และการเน้นการช่วยเหลือตนเองและสมาชิกในสังคมด้วยกัน
4. กิจกรรมการพัฒนาที่เข้าไปต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนรวมถึงศักยภาพของทรัพยากรในชุมชน และสอดคล้องกับประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น
5. การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำในชุมชน ได้แก่ ผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชการ

6. ขั้นตอนการดำเนินงานต่างๆต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นกล่าวคือ ร่วมหาข้อมูล หาสาเหตุของปัญหา ร่วมปรึกษาหารือและแนวทางการแก้ไข ตัดสินปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติงาน และร่วมติดตามประเมินผล

ปัญชร ส่องแก้ว (2531: 39-41) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการพัฒนา ประกอบด้วย

4 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นตอนริเริ่มวางแผนพัฒนา ได้แก่

การค้นหาค้นหาปัญหาและความต้องการ
การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุและศักยภาพของชุมชน
การกำหนดปัญหาและความต้องการของชุมชน
การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ

2. ขั้นตอนวางแผนพัฒนา ได้แก่

การกำหนดวิสัยทัศน์
การกำหนดยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีในการพัฒนา
การกำหนดแผนงานโครงการ โครงการ
การวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของแผนงานโครงการ
การจัดทำรายละเอียดของแผน งานโครงการ
การเสนอแผนงาน โครงการ

3. ขั้นตอนดำเนินการพัฒนา

การจัดองค์กรและร่วมรับผิดชอบ
การมอบหมายงานและแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ
การประสานงาน
การบริหารงบประมาณ
การควบคุมติดตามผล

4. ขั้นตอนประเมินผลการพัฒนา

การควบคุมตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด
การพัฒนาตามแผนงาน
โครงการที่ได้กระทำไปสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด
ผลการพัฒนาเป็นอย่างไร

แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมต้องอาศัยกิจกรรมที่หลากหลาย ต้องเป็นกิจกรรมที่ใหม่ ไร้อาชีพและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ ให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุด ร่วมคิด ร่วมทำและร่วมพัฒนา

การมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน และแม้แต่การจัดกิจกรรมหรือโครงการต่างๆในชุมชนนั้น การที่จะทำให้ประชาชนสามารถตระหนักถึงสภาพปัญหา ความต้องการและการคาดการณ์สภาพเหตุการณ์ข้างหน้าเกี่ยวกับชุมชน รวมทั้งคุณภาพชีวิตของตนเอง นั้น จำเป็นต้องให้โอกาสแก่ประชาชนเป็นผู้พิจารณา วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการเพื่อตัดสินใจเลือกแนวทางที่เหมาะสมแก่ตนเองและชุมชนมากที่สุด โดยอาศัยข้อมูล ข้อเสนอแนะ คำปรึกษาจากผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดของการพัฒนาแนวใหม่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมุ่งเน้นกลวิธีการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน นั่นคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเป้าหมายให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนการพัฒนาซึ่งเป็นการวัดในเชิงคุณภาพออกเป็น 5 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนในการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วม ในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์โครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นตอนดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้จากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏ ในรูปของการประเมินย่อย เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

โดยสรุปนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งกระตุ้น ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อให้เกิดการพัฒนา เรียนรู้ ตระหนัก ในปัญหา สามารถวิเคราะห์ ตัดสินใจ แก้ปัญหา และพึ่งตนเองได้ในที่สุด การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจะแตกต่างกันก็แต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมพัฒนาของประชาชนอาจทำโดยบังคับหรือโดยสมัครใจก็ตามแต่ความจำเป็น อาจจะทำในกรอบนโยบายที่กำหนด หรือทำตามความจำเป็นที่ผู้เข้าร่วมในชุมชนถือปฏิบัติ ส่วนจะทำได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ มากมาย

5. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530 : 217-218) ได้กล่าวว่าปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้นอยู่กับ

1. ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองว่าสามารถจะช่วยตนเองพร้อมช่วยเหลือผู้อื่นได้และจะต้องแสดงศักยภาพจะเข้าร่วมต่อการพัฒนา
2. โครงสร้างเศรษฐกิจต่างๆ ที่มีเงื่อนไขแบบเศรษฐกิจเป็นข้อเรียกร้องเบื้องต้นที่ทำให้คนจนไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้
3. หน่วยครอบครัวมีความเข้าใจเรื่องการมีส่วนร่วม จะมีผลต่อการมีส่วนร่วม และการควบคุมจากเบื้องล่าง (Control From Below) มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่องซึ่งก็คือ หลัทางสังคม 'ได้แก่' มาตรการทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา
4. การให้อิสระแก่กลุ่มชาวบ้านที่จะตัดสินใจด้วยกันในกิจกรรมต่างๆ จะสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน
5. การตัดสินใจร่วมกลุ่มไม่ได้เป็นหลักการตามเหตุผลของการเก็บค่าผลประโยชน์สูงสุดทางวัตถุ หากแต่ตัดสินใจเข้าร่วมบนพื้นฐานคุณค่าอย่างอื่นผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นสิ่งที่ตามมา

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2531 : 23) กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ การลงแขก เป็นต้น
2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่มีศรัทธา

หรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรงผู้น้อยก็ช่วยออกแรง

3. อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคล ที่มีอำนาจเหนือกว่าทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น บังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

การมีส่วนร่วมของบุคคลจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รู้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับการเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้เข้าร่วมด้วยกันหรือจากการได้รับความช่วยเหลือจากผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ ดังนั้น ปัจจัยที่ทำให้เข้ามามีส่วนร่วมและไม่เข้าร่วมสามารถจำแนกได้ดังนี้

1. บุคคลจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้น สอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐานทัศนคติและค่านิยมของตนเอง
2. บุคคลและกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นมีคุณค่าสอดคล้องกับผลประโยชน์ของตนเอง รวมทั้งปกป้องผลประโยชน์ของตน
3. บุคคลจะไม่เข้าร่วมกิจกรรม ถ้ากิจกรรมนั้นไม่สอดคล้องกับสิ่งที่บุคคลคาดหวัง หรือถ้าเคยได้รับประสบการณ์ที่เป็นอดีตต่อกิจกรรมนั้นมาแล้ว
4. การมีส่วนร่วมของคนเป็นไปอย่างเสรี บุคคลจะเข้าร่วมตามความพอใจของตน และจะไม่เข้าร่วมเมื่อถูกบีบบังคับ
5. การมีส่วนร่วมของบุคคลจะขึ้นอยู่ด้วยความสามารถและโอกาส
6. บุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมก็ต่อเมื่อได้รับการสนับสนุน กระตุ้นและจูงใจ

สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเกิดขึ้นได้จะต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติ ค่านิยม ของประชาชนให้สามารถทำงานร่วมกันได้ โดยมีความอิสระในการตัดสินใจร่วมกัน ทั้งอาจเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือผ่านทางองค์กรประชาชน นอกจากนั้น การที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจะต้องมีกิจกรรมให้ประชาชน ได้ฝึกปฏิบัติด้วย

เครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้เกิดการร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ไขปัญหา ซึ่งนอกจากเครือข่ายภายในชุมชนแล้วการเชื่อมโยงเครือข่ายกับภายนอกเพื่อประสานความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การดำเนินงานซึ่งกันและกันระหว่างชุมชน และ ผู้ที่เกี่ยวข้องจะทำให้เกิดพลังเครือข่ายที่เข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การสร้างความเข้าใจในเรื่องของการสร้างเครือข่ายชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นอีกประการหนึ่งที่ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการดำเนินการเพื่อให้เกิดสังคมที่เป็นสุข

แต่เดิมสังคมไทยเราจะอยู่กันแบบเครือญาติมีการพึ่งพิงช่วยเหลือซึ่งกันและกันชุมชนอยู่ด้วยการพึ่งพาตนเอง โดยใช้ทุนและภูมิปัญญาซึ่งมีอยู่ในชุมชนในการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาภายนอกมากนัก มีผลทำให้ชุมชนสามารถจัดการและแก้ไขปัญหาของตนเองได้อย่างมีพลังแต่ในระยะ 40-50 ปีที่ผ่านมา การพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจนำพาสังคมไปสู่ความทันสมัย มุ่งการเติบโตการผลิตและการผลิตเพื่อค้าขาย ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีความเป็นอยู่แบบพอเพียงและเกื้อกูลกันในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเป็นการแข่งขันผลิต แข่งกันขาย มีการใช้ทรัพยากรเกินขอบเขตจนทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม การผลิตไม่ได้ผล การทำมาหากินไม่คุ้มรายได้เป็นหนี้สินสิ้นพันตัว คนจำนวนมากอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่ ๆ ปัญหาสังคมตามมาอีกมากมาย เช่น ครอบครัวแตกแยก ปัญหาเสพติด อาชญากรรม และ โรคเอดส์ คนในชุมชนต่างดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง อยู่แบบตัวใครตัวมัน มีผลให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนห่างเหินกันขาดการช่วยเหลือเกื้อกูล

ดังนั้น การจะทำให้ชุมชนเป็นสุข มีความเข้มแข็งและมีภูมิคุ้มกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง จำเป็นที่ต้องหันกลับมาสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนให้กลับคืนมาให้ได้อีกครั้งหนึ่ง

คำว่าเครือข่ายเรากันทุกคนในระยะ 10 – 15 ปีที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุลทำให้เกิดปัญหาเยาวชน ปัญหาหนี้สิน ปัญหาที่ดินทำกิน ปัญหายาเสพติด และ โรคเอดส์ เป็นต้น การรวมตัวกันของผู้ประสบปัญหาค้นคว้า ๆ กัน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมกันแก้ไขปัญหาจึงทำให้เกิดเครือข่ายขึ้น ซึ่งอาจจะมีหลายรูปแบบ ได้แก่ เครือข่ายทางเศรษฐกิจ (เช่น เครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน เครือข่ายกลุ่มอาชีพต่าง ๆ) เครือข่ายพื้นที่ตามเขตการปกครอง (เช่น เครือข่ายองค์กรชุมชนระดับตำบล อำเภอ จังหวัด) เครือข่ายพื้นที่ตามเขตภูมิศาสตร์ (เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำ) และเครือข่ายทางวัฒนธรรม (เช่น เครือข่ายปู่สอนหลาน) เป็นต้น

จุดประสงค์หลักของการสร้างเครือข่าย คือ การแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้และประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาซึ่งกันและกัน บางเครือข่ายเช่น เครือข่ายทางเศรษฐกิจมีการจัดการทรัพยากรร่วมกัน เช่น ระดมทุนจากสมาชิกเครือข่ายในรูปการออม มาเป็นทุนในการผลิต และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกื้อกูลกันระหว่างกลุ่มซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ส่วนเครือข่ายทางวัฒนธรรมมักจะมีกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญา การรณรงค์ทางวัฒนธรรม และการสร้างจิตสำนึกร่วมกันในเรื่องที่สำคัญต่อความอยู่รอดของชุมชน เช่น ค่านิยมการพึ่งตนเอง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

เครือข่ายอาจเกิดขึ้นได้ใน 2 รูปแบบ คือ

1. เกิดขึ้นในธรรมชาติ เครือข่ายที่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ซึ่งอาจเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสายเครือญาติหรือความนับถือ หรือเกิดความสนใจในปัญหาาร่วมกัน
2. เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง อาจเกิดจากความพร้อมและความต้องการของผู้นำและเครือข่ายเอง ในบางกรณีเกิดจากการตอรองขององค์กรภายนอกที่เข้าไปจัดตั้งเพื่อให้เกิดเครือข่าย

6. เทคนิค วิธีการ และการสร้างพัฒนาเครือข่าย

“การที่บุคคลจะมารวมกันเป็นเครือข่าย จะต้องมีความสนใจร่วมกัน มีความเต็มใจจะประสานกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน ยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน”

ดังนั้น ขั้นตอนที่จะสร้างและพัฒนาเครือข่ายควรจะเริ่มจากการตระหนักเห็นความจำเป็น และเกิดความสนใจที่จะร่วมกันเป็นเครือข่าย แล้วจึงติดต่อสื่อสารกัน ตกลงใจที่จะทำงานร่วมกัน กำหนดกิจกรรมที่จะทำร่วมกัน และนำผลจากการทำกิจกรรมมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และขยายผล โดยสามารถสรุปขั้นตอนการสร้างเครือข่ายได้ ดังนี้

1. ขั้นการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เพื่อที่จะทำให้งานบรรลุเป้าหมายและสามารถใช้เครือข่ายในการทำงานได้
2. ขั้นการติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นเครือข่าย โดยการรวมเครือข่ายจะเกิดขึ้นในเมื่อองค์กรเครือข่ายมีความต้องการเหมือนกัน และต้องการจะทำกิจกรรมเหมือนกัน ดังนั้น จะต้องสร้างความคุ้นเคยและการยอมรับ รวมทั้ง ความไว้วางใจกัน โดยการให้ข้อมูลแลกเปลี่ยนข้อมูล และมีการเตรียมการหรือเตรียมเครือข่าย
3. ขั้นตอนการสร้างพันธมิตรร่วมกัน คือ การตกลงใจที่จะทำงานร่วมกัน มีการเสริมความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ ขั้นนี้เรียกว่า เป็นการศึกษาเรียนรู้
4. ขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นการเริ่มทำกิจกรรมร่วมกัน และตกลงกันในการบริหารจัดการ ดังนี้
 - 4.1 กำหนดวัตถุประสงค์
 - 4.2 กำหนดกิจกรรมและข้อตกลงในการทำงาน
 - 4.3 กำหนดบทบาทสมาชิก
 - 4.4 กำหนดสิทธิและหน้าที่
5. ขั้นการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นและการขยายตัวขยายกิจกรรมตามพื้นที่หรือตามลักษณะกิจกรรม

7. กระบวนการดำเนินการส่งเสริมเครือข่ายชุมชนเพื่อเฝ้าระวังสังคมให้เป็นสุข

การดำเนินการส่งเสริมให้ชุมชนใช้เครือข่ายในการแก้ไขปัญหาเสพติด ผู้มีหน้าที่จะต้องดำเนินการอย่างเป็นกระบวนการเพื่อเกิดผลที่เป็นรูปธรรมโดยเริ่มกระบวนการ ดังนี้

1. เปิดเวทีการพูดคุยเพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ชุมชนที่ได้รับผลกระทบ ผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่เพื่อทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสานการณ์ ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา และสถานการณ์ร่วมกัน

2. เมื่อได้ปัญหาแล้ว ควรมีการกระตุ้นให้เกิดการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายโดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกันว่าต้องการให้เกิดผลมากน้อยแค่ไหน กำหนดกิจกรรม กำหนดหน้าที่ของเครือข่ายโดยอาจให้มีกลุ่มแกนทำหน้าที่เป็นคณะทำงานเพื่อให้เกิดการประสานและเชื่อมโยงเครือข่าย หรืออาจมีการแบ่งการทำงานเป็นกลุ่มกิจกรรมย่อย ๆ มีบทบาทเฉพาะเรื่อง

3. การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายที่กำหนดไว้ ซึ่งควรส่งเสริมให้มีการกำหนดแผนงาน กิจกรรมที่จะดำเนินการ ระยะเวลาและผู้เกี่ยวข้อง ให้อย่างชัดเจนเพื่อจะสามารถตรวจสอบได้ว่า ณ ขณะใดขณะหนึ่ง การทำงานได้ผลอย่างไรแล้วเมื่อเทียบกับแผนงานที่กำหนดไว้ หากไม่เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้จะ ได้ทราบถึงปัญหาอุปสรรค และสามารถกำหนดแนวทางแก้ไขเพื่อให้กิจกรรมได้ดำเนินการบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อรามรัตน์ ด้วยชนะ (2547: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องเครือข่ายชุมชน: ศึกษากรณี จังหวัดสุราษฎร์ธานี ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและรวบรวม ศึกษา ลักษณะ รูปแบบและองค์ประกอบตลอดจนบทบาทของเครือข่ายชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานี และเพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนให้ประสบความสำเร็จ

ผลการวิจัยพบว่าเครือข่ายชุมชนในพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีอยู่เป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นเครือข่ายจัดตั้งและ ที่เป็นเครือข่ายวิวัฒนาการ รูปแบบของเครือข่ายชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานี สามารถจำแนกได้เป็นสองประเภทคือ เครือข่ายจัดตั้งโดยภาครัฐซึ่งมีหลากหลายลักษณะตาม โครงสร้างและภารกิจของหน่วยงานและเครือข่ายวิวัฒนาการซึ่งเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นเพราะได้รับการจุดประกายความคิดตลอดจนได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากสถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเน้น ประเด็นกิจกรรมไปที่การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์ประกอบของเครือข่ายชุมชนในประเด็นของสมาชิกพบว่า การได้มาซึ่งสมาชิกของ เครือข่ายนั้น มีจุดเริ่มต้นจากการที่สมาชิกมีมูลเหตุในการรวมตัวเป็นกลุ่มก่อน เพราะประสบ ปัญหาคล้ายๆ กันและไม่สามารถแก้ปัญหาที่ประสบได้โดยลำพัง

ลักษณะของสมาชิกเครือข่ายจัดตั้งจะมีความชัดเจนตามกรอบนโยบายหรือแนวทางในการดำเนินการของรัฐซึ่งเป็นฝ่ายจัดตั้งหรือสนับสนุนเป็นหลัก ในขณะที่สมาชิกเครือข่ายวิวัฒนาการมีความหลากหลายกว่า ในส่วนของผู้นำ กรรมการ หรือผู้ประสานงานของเครือข่ายจัดตั้งมักเป็นไปโดยตำแหน่ง ทำงานตามระบบ แต่หากเป็นเครือข่ายวิวัฒนาการบุคคลกลุ่มนี้จะเป็นผู้นำโดยธรรมชาติมักมีคุณสมบัติพิเศษโดยเฉพาะความเป็นผู้มีคุณธรรม ซื่อสัตย์และเสียสละ

สำหรับจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการเป็นเครือข่ายทั้งเครือข่ายจัดตั้งและเครือข่ายวิวัฒนาการจะเหมือนกันคือการรวมกันเพื่อให้เกิดพลังหรือศักยภาพในการขับเคลื่อน การทำงาน ให้บรรลุวัตถุประสงค์และองค์ประกอบสุดท้ายของเครือข่ายคือ การทำกิจกรรมนั้นเครือข่ายจัดตั้งจะดำเนินกิจกรรมไปตามระบบที่หน่วยงานภาครัฐกำหนดอย่างกว้างๆ เอาไว้แล้ว ส่วนเครือข่ายวิวัฒนาการจะมีกิจกรรมที่ยืดหยุ่นและหลากหลายกว่า บทบาทและการทำงานของเครือข่ายชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นการทำงานที่เชื่อมประสานจากจุดเล็กขยายไปสู่หน่วยใหญ่ทั้งด้านพื้นที่และกิจกรรมมีการสื่อสารที่ต่อเนื่องและมีการทำงานที่เป็นกรสร้างกระบวนการเรียนรู้หลากหลายวิธี

ผลของการมีเครือข่ายชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานี คือ ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ทำให้สามารถเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา เกิดการจัดการทรัพยากรในชุมชนเกิดการพึ่งพาตนเอง และเกิดพลัง โดยปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างเครือข่าย ได้แก่ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก คือ ปัจจัยภายในสมาชิกมีความสนใจร่วมกัน มีสัมพันธ์ภาพที่ดี และมีความเท่าเทียมกันในการทำงานและมีผู้นำตามธรรมชาติที่ดี ส่วนปัจจัยภายนอก คือ การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งด้านองค์ความรู้และงบประมาณตลอดจนการมีสถานการณ์เอื้ออำนวยต่อการทำงาน

สมหมาย กล้าณรงค์ (2548: 87-92) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายชุมชนสร้างสุขภาพบ้านทุ่งโป่ง อำเภอบาง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า การรวมกลุ่มในการพัฒนาเครือข่ายเป็นสิ่งที่จะช่วยหนุนให้กลุ่ม ชุมชน ได้มีโอกาสได้มาอยู่ด้วยกัน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงความคิดเห็นมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยการนำกระบวนการแผนแม่บทชุมชนมาใช้เป็นกลไกพัฒนาเครือข่ายชุมชนบ้านทุ่งโป่งให้ไปสู่การเป็นชุมชนที่มีการเรียนรู้ และการเปลี่ยนแปลงแก่เครือข่ายกลุ่มชมรมในชุมชน เกิดการเรียนรู้ มีส่วนร่วมคิด ร่วมทำและเรียนรู้ การวางแผนแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง และเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาสร้างความเข้มแข็งแก่สมาชิกในกลุ่มและในชุมชน โดยได้พัฒนากลุ่มต่างๆ คือ กลุ่มออกกำลังกาย กลุ่มปฏิตัวภาพ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ชมรมผู้สูงอายุ

นอกจากนี้ ยังพบว่า หลังการใช้กลไกการพัฒนาเครือข่ายชุมชนสร้างสุขภาพด้วยกระบวนการแผนแม่บทชุมชน พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งขึ้น การปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินชีวิตและการพัฒนาอาชีพเสริม มีการร่วมกันศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลด้านรายรับรายจ่ายของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาการใช้รายในครอบครัว และเริ่มมองหาช่องทางปรับลดค่าใช้จ่าย กลุ่มผู้นำชุมชนมีความสามารถเพิ่มขึ้น สามารถวิเคราะห์สภาพชุมชนของตนเองโดยเฉพาะวิถีคิดแบบพึ่งตนเอง สามารถกำหนดกรอบแนวทางการจัดการปัญหาของชุมชนโดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ชาวบ้านให้ความร่วมมืออย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ และได้แผนพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งแผนการส่งเสริมอาชีพ แผนการส่งเสริมสุขภาพ แผนการพัฒนาทักษะส่วนบุคคล แผนการสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีสุขภาพที่ดี แผนการสร้างพลังของชุมชนให้เข้มแข็ง และมีการส่งเสริมให้ใช้สมุนไพรพื้นบ้านเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540: 98 - 99) ได้ศึกษารูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า การที่จะทำให้เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน ควรมีการจัดให้สมาชิกได้พบปะกันอย่างสม่ำเสมอ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สนับสนุนการจัดกิจกรรมของเครือข่าย ให้คุณค่าให้ขวัญและกำลังใจแก่สมาชิก กระตุ้นให้เกิความร่วมมือกันในการทำกิจกรรมและแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน ปลุกฝังให้สมาชิกเครือข่ายมีความสำนึกในความเป็นเจ้าขององค์กรและ ห่วงแทนทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดทั้งผู้นำเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จ ควรมีการดำเนินการ 2 ลักษณะ คือ

1. การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การเสริมสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ กระจายความรู้ ตลอดจนมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ
2. การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้คือ การประสานเชื่อมโยงหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนปกครองท้องถิ่นภายนอกชุมชน เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาคนที่เป็นสมาชิก พัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มในฐานะเป็นสมาชิกองค์กร โดยให้มีความต่อเนื่องและประสานสัมพันธ์อย่างราบรื่น เปิดโอกาสให้คนทุกคนในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องและยืดหยุ่นตามความต้องการของแต่ละคน

พระสุธรรม ธรรมทัศนานนท์ (2542: 87) ได้ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนที่มีการรวมตัวกันเกิดองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อชุมชน อุดมการณ์ในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชนก็เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกัน มีปฏิสัมพันธ์โดยผ่านประเพณี พิธีกรรม ศาสนาและสถาบันต่างๆ ภายในชุมชน เกิดการเรียนรู้ พุดคุย ปรึกษาหารือกัน และเกิดความตระหนักและ

รับรู้ถึงปัญหาต่างๆ ที่ต้องช่วยกันคิดแก้ไขและองค์กรปทุมชนยังได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก เช่นหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งแสดงออกมาในรูปของการไปมาหาสู่ ติดต่อสื่อสาร การประชุมสัมมนา การศึกษาดูงานเป็นการเพิ่มศักยภาพและลดปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน ทำให้มีการจัดการและแก้ไขปัญหาได้อย่างต่อเนื่องขององค์กรในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แสวง ขาวแก้ว (2543: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการดำเนินงานและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ เพื่อการส่งเสริมสุขภาพในจังหวัดแพร่จำนวน 4 แห่ง พบว่า เงื่อนไขที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานในชมรมผู้สูงอายุ คือ การสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข โดยเฉพาะด้านการตรวจร่างกาย และให้คำแนะนำในการจัดกิจกรรมที่เสริมสร้างสุขภาพ ประชานกรรมการชมรมที่ได้รับความศรัทธาไว้วางใจจากสมาชิก มีความเสียสละ ตั้งใจทำงานและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

จากการศึกษางานวิจัยดังกล่าวข้างต้น ทำให้พบว่า เครือข่ายจะเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืนนั้นจะต้องมาจากสมาชิกในหลายภาคส่วนที่มีความสนใจหรือมีปัญหาาร่วมกัน แล้วเข้ามารวมตัว โดยมีผู้นำตามธรรมชาติเป็นตัวจักรสำคัญทำให้เกิดเครือข่ายที่จะทำงานร่วมกัน เพื่อความสุขของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง